

Katrine Marcal – Tényleg nincs ingyenebéd?

Zagyva Mátyás

DOI: 10.14267/VILPOL2025.05.14

Katrine Marcal egy svéd író, leghíresebb munkája a „*Tényleg nincs ingyenebéd?*” címet kapta magyarul, eredeti angol címe a „*Who Cooked Adam Smith’s dinner?*” azaz pontos fordításban: Ki főzte Adam Smith vacsoráját, ami talán jobban reflektál az író enyhén provokatív stílusára, amivel a könyvében találkozhatunk. Katrine Marcal diplomáját a Stockholm-i közgazdasági egyetemen szerezte, újságíróként is tevékenykedik, írásai jelentek meg már a New York Timesban, az Economistban, vagy éppen a Guardianban. A szerzőt számos díjjal is jutalmazták már, elnyerte többek között az ICAEW (Institute of Chartered Accountants in England and Wales) díjat is. Új ötleteivel Katrine Marcal alapjaiban változtatná meg a ma ismert gazdasági modelleket, nem fél kritizálni a mai világunk gazdaságát és kérdése irányul arra, hogy a közgazdaságtan hajnalán milyen hibás megállapításokat tettek az akkor híres közgazdászok. Sokszor foglalkozik feminista ügyekkel. A könyve arra fókuszál, hogy a homo economicus eszméje mennyire pontatlan és hogyan vezet ahhoz, hogy a gazdasági elméletek zöme kirekeszti a nőket és nem veszi számításba őket.

A könyv 16 fejezetből áll és minden fejezet elején egy rövid mondat áll alcímként, amely dióhéjban összefoglalja, miről fog szólni az adott fejezet. Például az első fejezet alcíme: fejezet, amelyben becsusszanunk a közgazdaságtan világába, és megkérdezzük, hogy ki volt Adam Smith anyukája. Katrine Marcal egy vacsora elkészülésén keresztül mutatja be Katrine Marcal, hogy a ma ismert közgazdaságtani modellek milyen elvek mentén működnek, és hogyan működik az emberi természet. Bemutatja, hogy a mai világban az emberek csekély része állítja elő a önmagának a vacsoráját. A kenyér az asztalunkra különböző pénzügyi tranzakciókon és több ezer ember összehangolt munkáján keresztül jut el. A gazda, aki a búzát termesztette, a kenyérgyár, aki a megvásárolt búzából kenyeret készített, a cég, ami a zacskót adja el a kenyérhez, a szállító, aki elszállítja a kenyérgyárból a kenyeret a szupermarketekbe, majd a szupermarket, aki eladja a fogyasztónak. A felsorolásból kimaradtak az emberek, akik eladják a szerszámokat a gazdáknak, akik karbantartják a kamionokat, akik kitakarítják a szupermarketet, kicsomagolják az árut, majd a polcra helyezik.

A nagy kérdés, amelyre a közgazdászok választ kerestek, hogy miért teszik mindezt. Úgy írták le a közgazdaságtant, mint a szeretet konzerválásának tudományát. Adam Smith 1776-ban leírta azt, ami megalapozza a közgazdaságtan modern alapjait: „Ebédünket nem a mészáros, a sörfőző vagy a pék jóakarától várjuk, hanem attól, hogy ezek a saját érdekeiket tartják szem előtt.” Később ennek alapján a közgazdászok az 1800-as években megállapították, hogy a gazdaság résztvevőit az önérdék hajtja. Mindenki azért tesz valamit, mert haszna származik belőle. Amikor Adam Smith leült vacsorázni, nem azt gondolta, hogy a mészáros vagy a pék kedveli őt, azt gondolta, hogy az érdekeiket szolgálja, ha náluk vásárol. Az önérdék tette az asztalra a steaket. Adam Smith nőtlen volt, élete nagyrésztét édesanyjával élte le, az asszony vezette a háztartást, az unokatestvére pedig a pénzügyeket. Akkoriban ahhoz, hogy a pék, a mészáros vagy Adam Smith dolgozni mehessen a feleségek, anyák, nővérek órákat, napokat töltöttek otthon a gyerekekkel, a ház rendben tartásával, a vacsora elkészítésével. Katrine Marcal szerint bárhonnán nézzük a piac egy másik gazdaságra épül, egy láthatatlan gazdaságra, amiről ritkán beszélünk. Két évszázaddal ezelőtt az a tizenegy éves kislány, aki minden reggel 15 kilométert sétált, hogy fát gyűjtsön a családjának, szerepet vállalt, hogy az országa működjön és képes legyen fejlődni, de az ő munkáját nem ismerték el, nem szerepelt a GDP-ben. Az ő dolga volt gyerekeket szülni és felnevelni, kertet művelni, ételt főzni vagy akár Adam Smith gondját viselni, hogy megírhasssa a Nemzetek gazdagságát. A szerző szerint probléma, hogy a gazdasági modellek nem tekintik produktív tevékenységnek a háztartásban dolgozók munkáját. Adam Smith vacsorája csak félig készült volna el, a pék és a mészáros munkája által, csak azért tudott vacsorázni mert édesanyja minden nap gondoskodott róla, nem tudjuk miért, csak azt, hogy megtette.

A második fejezetben megismerkedünk a homo economicusszal, és rájövünk, hogy hihetetlenül vonzó. Marcal Robinson Crusoe történetén keresztül mutatja be a homo economicust, a találékonyosságát, logikáját, túlélőképességét csodálhatják az emberek. És elszigetelve van a világtól, (a közgazdászok szeretik a változókat elszigetelni), a többi változatlanul hagyásával. A szerző a fejezetben rámutat, hogy a gazdasági modellek számos változóval rendelkeznek és ezeket a változókat el kell különíteni különben a modellek nem működnek. Természetesen ez szülhet hibákat is, de egyszerűsíteni kell a világot, hogy az kiszámítható lehessen. A homo economicus az elméletekben az adott körülmények között a fölmerülő akadályok legyőzésével maximalizálja a hasznot, racionális, az ésszerűség és az önérdék vezérli. A homo oeconomicus nagy előnye, hogy matematikailag kiszámítható, így a gazdasági modellek könnyen tudják használni. A közgazdászok szerint ez az elméletekben létező személy mi, emberek vagyunk, ez azon része a személyiségünknek, ami gazdaságilag releváns.

A harmadik fejezetben világossá válik, hogy a homo economicus nem nő. Az emberek sokáig úgy gondolták, hogy a nők dolga a másokkal való törődés, nem a profit maximalizálása. A nők nem engedhetik meg maguknak, hogy az önérdék vezérelje őket. És ha a közgazdaságtan az önérdék tudománya, hol vannak benne a nők? A szerző úgy fogalmaz, hogy a férfiak képviselik az önérdéket, a nők pedig a törékeny szeretetet. A nőket pont az önfeláldozó természetük köti, kötötte a háztartáshoz, magánszférához, így lehet, hogy egész nap olyan dolgokkal töltötték az idejüket, amik gazdaságosan nem relevánsak, mert nem állítanak elő kézzelfogható árukat, amiket értékesíteni lehetne. Az 1950-es években egy chicagói egyetemen kezdtek el először

foglalkozni a nők szerepével a gazdasági modellekben. Az egyik leghíresebb kutató Gary Becker volt, aki 1992-ben Nobel-díjat kapott. Gary Becker azt vallotta, hogy az emberek azért szülnék gyereket, azért házasodnak és azért válnak el, hogy a saját hasznukat maximalizálják. Azt gondolták, hogy a nőknek azért kevesebb a fizetésük, mert kevesebbet érdemelnek, a kisebb produktivitásuk miatt. Az elmélet szerint a nők éveket hagynak ki a karrierjükből a gyerekszülés miatt, és kevesebbet invesztálnak a karrierjükbe is. A valóságban viszont ez nem volt igaz, sok nő ugyanolyan képzett volt, mint a férfiak mégis kevesebb volt a bérük. Azzal is érveltek, hogy amiatt nem tudnak a férfiakhoz hasonlóan produktívak lenni, mert a munka mellett lefárasztja őket a házimunka. Azt is mondták, hogy azért kell a nőknek a házimunkát végezniük, mert kevesebb pénzt keresnek, mint a férjük, így logikus, hogy több házimunkát vállalnak be otthon. Tehát azért keresnek kevesebbet a nők, mert sok házimunkát végeznek el, és azért kell nekik elvégezniük a több házimunkát, mert kevesebbet keresnek. Az érvelés körbeéért.

A negyedik fejezet, amelyben azt látjuk, hogy a homo oeconomicus-sal kötött megállapodásunk nem úgy alakul, ahogy várnánk. A szerző Keynes elméletét idézi, amelyben Keynes azt állítja, hogy a gazdasági növekedés útján lehet elérni a maximális jóllétet, ahol az embereknek már nem kell foglalkozni pénzügyeikkel és az élet élvezeteinek élhetnek. Megállapítja, hogy Keynesnek valamilyen szinten igaza volt, mert 1930-ban még elképzelhetetlennek tűnt az a gazdasági fejlődés, ami azóta végbement. A Keynes által elképzelt paradicsomi állapot viszont nem jött el. Keynes azt gondolta, hogy amikor elértük a megfelelő gazdasági fejlettséget a közgazdaságot félretehettük a szakértőknek, és csak az ő dolguk lesz foglalkozni a gazdasággal. Ehelyett a közgazdaságtan napjainkban kiterjed mindenre, a művészetekre is. Azonban a növekedés ellenére a gazdasági problémák napjainkra távolról sincsenek megoldva. A szerző szerint, ha a világ vagyonát szétosztanánk egyenlően, minden emberre 11000 dollár jutna és senki sem éhezne. Ehelyett a világ lakosságának a fele kevesebb mint két dollárból él naponta. A hihetetlenül gazdag országok mellett vannak hihetetlenül szegény országok is. Évente félmillió nő hal bele a szülésbe, ami legtöbb esetben kivédhető lenne megfelelő orvosi ellátással. Keynes azt gondolta, hogyha gazdagabbak leszünk, kevesebbet fogunk dolgozni és fogyasztani és beköszönt a jólét, de tévedett.

Az ötödik fejezet arról szól, hogy a gazdasághoz hozzáadjuk a nőket, és megkeverjük, írta a szerző. A nők beléptek a fizetős munkaerőpiacra és ezzel kivásárolták magukat a házimunka egy részéből. De a nők nagyrésze még mindig órákat tölt el fizetetlen nem produktív házimunkával. A fő érv amellet, hogy a házimunka nem számít bele a GDP-be az, hogy a házimunka mennyisége a társadalomban mindig ugyanannyi. Ha fenntartjuk azt az elképzelést, hogy a homo oeconomicus modellje univerzális, akkor a nőket is bele kell gyömöszölni a modellbe, mintha ők is olyanok lennének, mint a férfiak. De a munkaerőpiac a férfiakra van szabva, így a nők és férfiak nem egyenlő körülmények között versenyeznek, ezért nem lehet csak így hozzáadni a nőket a gazdasági modellekhez.

A hatodik fejezetben összeolvad Las Vegas és a Wall Street, a szerző bemutatja, hogy szerinte a 2008-as gazdasági világválság a piacban és annak törvényeiben való túlzott bizalom következménye volt. A hetedik fejezetben, Marcal bemutatja a pénz történetét, a pénz időbeliségét David Bowie példáján keresztül mutatja be, aki piacra dobta az úgynevezett Bowie-kötvényt,

eladta a már felvett zenéinek jövőbeli bevételét és így azonnal szert tett 55 millió dollárra. Ezen keresztül érzékeltette az író az azt, hogy a mai pénz most értékesebb, mint ugyanaz az összeg egy év múlva. A spekuláció és a pénzügyi örület emberemlékezet óta nem látott katasztrófához vezetett, 2008 szeptember 15-én összeomlott a Lehmann Brothers befektetési alap.

A nyolcadik fejezetben megtudjuk, hogy a férfiak sem olyanok, mint a homo oeconomicus. A homo oeconomicus megkérdőjelezése már 1979-ben felvetődött, amikor két izraeli kutató, Daniel Kahneman és Amos Tversky arra a következtetésre jutott, hogy az ember se nem objektív, se nem racionális. Megállapították, hogy a gazdaság szereplőinek sokkal fontosabb a kockázat elkerülése, mint a profit maximalizálása. Azt gondolták, hogy a preferenciáink nem állandóak és az adott helyzet mérlegelésétől függenek, valamint, hogy a homo oeconomicus-sal ellentétben a kontextus igenis számít az embernek. Például, ha birtoklunk, valamit azt sokkal értékesebbnek érezzük, és sokkal kellemetlenebb érzés számunka elveszteni, mint megnyerni ugyanazt. Emellett azt is fontos kiemelni, hogy az emberek gyakran más emberek kényelmét is figyelembe veszik, előtérbe helyezik, annak ellenére, hogy ez veszteséget jelenthet nekik. Például a homo economicus sosem adna borraivalót egy olyan étteremben, ahova tudja, hogy sosem fog visszatérni, mi emberek viszont igen. A homo economicus önzősége sokkal inkább jellemző egy 5 éves gyermekére, akik még nem veszik figyelembe mások érzéseit és nem érdekli őket az igazságosság, csak az számít nekik, hogy ők játszanak azzal a játékkal, amivel szeretnének. Fogalmazhatnánk úgy is, hogy a homo economicus fázis múlandó.

A kilencedik fejezetben kiderül, hogy a gazdasági ösztönzők nem olyan egyszerűek, mint gondolnánk. A gazdasági ösztönzőket az író nagyon érdekes példákon keresztül mutatja be. Egy izraeli óvodában kezdett gondot okozni, hogy a szülők késve érkeznek a gyermekükért, ezért ösztönözni akarták őket, hogy időben érkezzenek. Kitaláltak egy rendszert, ahol bírságot kellett fizetni a késve érkező szülőknek. Azt gondolták, hogy ez le fogja csökkenteni a késések számát, azonban visszájára fordult a helyzet. Megnövekedtek a késések mégpedig azért, mert a szülők úgy érezték, hogy ez az ára a késésnek és így már nem érezték, hogy kellemetlenséget okoznak az óvodának. Kifizették a késések díját és ez így rendben volt. Másik példa volt, egy svájci felmérést ahol megnézték mit gondolnának az emberek, ha a lakóhelyükhöz közel nukleáris hulladékot raktározna. Természetesen nem tetszett az ott lakóknak az ötlet, de tudták, hogy egy ilyen intézkedésnek társadalmi-gazdasági célja van, ezért jó állampolgárokként a lakosok fele támogatta volna az intézkedést. Ha évenkénti kárpótlást ajánlott volna fel a svájci kormány, megközelítőleg hat heti átlagbérnek megfelelő összeget, lecsökkent az intézkedést támogatók aránya 25%-ra. A pénzbeli ösztönzés egyes helyzetekben meg tudja ölni a valódi ösztönzőt.

A tizedik fejezet arról szól, hogy nem vagyunk önzők csak azért, mert több pénzt akarunk. A gondoskodásért régen az emberek nem kaptak pénzt, a nők feladata volt. Amikor a gondoskodás már nemcsak az otthon falai között volt fontos a világban akkor is az volt az álláspont az az álláspont maradt, hogy aki gondoskodik másokról az nem a pénzért vagy a karrierért teszi, azért teszi mert jó ember, mert nő. A gondoskodó szakmák területén ma világszerte emberhíánnyal találkozunk. Elmúltak azok az idők, amikor a nők nem tudtak elhelyezkedni más szektorokban. A szubszaharai afrikai országokban található a világ betegeinek 24%-a, de csak a világ

ápolóinak 3%-a dolgozik ott. Afrikában 2,2 ápoló jut 10000 emberre, az Egyesült Államokban 90 ápoló, mintegy negyvenszerese az afrikainak. Ezen a piacon az ember oda megy, ahol a pénz van, szakképzett ápolók utaznak át az afrikai kontinensen, hogy az Egyesült Államokban dolgozzanak. Úgy tűnik az ápolóknak is számít a pénz, ez viszont nem jelenti azt, hogy kevésbé lenne nemes munka akár Afrikában, akár Amerikában. Az emberek megbecsülést és támogatást akarnak, és a munkahelyeken a pénz ennek az egyik formája, és attól még, hogy valami a pénzről szól nem jelenti azt, hogy az illető önző.

Tizenegyedik fejezetben Marcal úgy fogalmaz, hogy a neoliberális formájában az állam szerepét a pénznyomtatásra, a katonaság, rendőrség és igazságszolgáltatás megszerzésére redukálja. A politika feladata a privatizáció, szabadpiac és a szabad kereskedelem kereteinek a fenntartása. Azontúl: semmi. A neoliberalizmus hívei úgy gondolják, hogy a nagy szociális programok csak pusztítják a piacot. Továbbá George Gilder még azt is állította, hogy a gazdagok adójának csökkentése a legjobb, amit a szegényekért tehetünk. Azzal érvelt, hogy így a gazdagoknak több pénze lesz és vállalkozásokat alapítanak, új technológiákba fektetnek, hozzájárulnak a növekedéshez és ezáltal munkahelyeket teremtenek a szegényebbeknek. Ezért a cégeknél többen fognak dolgozni, lesz fizetésük és tudnak majd adót fizetni, ezáltal az állam is visszanyeri a bevételét, amit az adócsökkentéssel veszített el. Még az idősebb George Bush is „vuduközgazdaságtannak” nevezte az ilyen elméleteket.

Marcal láthatóan nem híve a neoliberális közgazdaságtannak, ennek tarthatatlanságára mutat példákat a tizenkettedik fejezetben. Dubaira, ahogy nevezi „a neoliberalizmus strandja” a társadalmi kettőség jellemző, a városokban a világ egyik leggazdagabb emberei élnek, azonban a munkások, akik építették a várost 6-12 fős szobákban laknak a város körüli táborokban. Sok ezer orosz, örmény, indiai prostituált is ugyanolyan láthatatlanként van kezelve, mint ezek a munkások. A prostituáltakat a maffia árulja a luxushotelekben, hogy vonzzák a külföldi befektetőket. Ezzel a neoliberalizmussal, a deregulációval, a piac teljesen szabadon hagyásának eszméjével, még maga Adam Smith sem értene egyet az író szerint. A láthatatlan kéz elméletét azonban másképp értelmezik azok, akik a neoliberalizmus hívői. A szerző szerint egyre inkább úgy tekintünk magunkra is, mint egy piaci elemre, mint emberi tőkére. Egyre gyakrabban használunk olyan kifejezéseket, hogy investáljunk magunkba a tanulással, így a jövőben nagyobb lesz a megtérülésünk. Ezen gondolkodásmód szerint önmagunk vállalkozói lettünk, a saját vállalkozásunkat igazgatjuk és teszünk azért, hogy a jövőbeni megtérülés a maximális legyen. Ha hiszünk ebben a gondolkodásmódban, alapjában változtatjuk meg az emberi szó jelentését.

A szerző a továbbiakban rávilágít arra, hogy a feltételezett homo economicus az emberek érzéseit a csak szimpla preferenciákká alakítja, vágyak személytelen tárházává. Az érzések nem részei a személynek, a homo economicus világában az érzéseink között válogatunk, megrendelünk és elraktározunk. A történelem során a társadalom bizonyos feladatokat a nőkre osztott. Aztán kreált egy gazdaságelméletet, amely megállapítja, hogy ezeknek a tevékenységeknek nincsen gazdasági relevanciájuk.

A homo economicus legfőbb jellemvonása, hogy egyetlen neme van. A nő választhat: vagy megpróbál olyan lenni, mint a homo economicus, vagy az ellenkezőjévé válik, vagyis kiegészíti, kiegyensúlyozza annak racionalitását és az önérdek logikáját. Bár a gazdasági elméletek azt

mondják, hogy nem fontos az ember neme, ez nem akadályozza meg az embereket abban, hogy nemük szerint máshogy viszonyuljanak a társadalomban a termeléshez és fogyasztáshoz. A nők nehezebben férnek hozzá oktatáshoz, technológiához, a tiszta vízhez, az egészségügyi ellátáshoz, a hitelhez. Kevesebb a bérük, rosszabbak a munkakörülményeik, nehezebben kapnak kölcsönt. Láthatjuk tehát, hogy a jelenlegi világban igenis számít az ember neme, és éri negatív diszkrimináció a nőket.

A sok kritika után az író nő megfogalmazza, hogy ő, hogy látja az ideális gazdaságot. Szerinte a közgazdászoknak segíteniük kellene megérteni, hogy kik vagyunk, azzal, hogy eszközöket és módszereket kínálnak egy olyan társadalom megszervezésére, amelyben helye van minden emberi tapasztalatnak. Hogy hogyan tudunk tenni magunkért, másokért és az egészért, aminek mind részei vagyunk. Ha jobban értenénk a saját vágyainkat nem lennénk ilyen kimerültek, túlhajszoltak, túlfogyasztók, akiknek mindig csak több és több kell.

Véleményem szerint Katrine Marcal könyve szórakoztató és tanulságos. Könnyed hangvétele által könnyen befogadható olyanok számára is, akik nem olvastak még korábban gazdasági könyveket és nem szakértői a témának. Rávilágít a gazdasági elméletek hibáira, hiányosságaira és alapjában kérdőjelezi meg azokat az értékeket, amire a társadalmunkat építettük. Nagyon komoly társadalmi témákat érint, mint például a feminizmus vagy a globalizáció. A könyv végén nagyon tetszett, hogy kifejtette, szerinte milyen kimenetei lehetnek a gazdasági fejlődésnek és hogyan képzelné el azokkal a világot. Kifejezetten tetszett a könyv bátor hangvétele nem félt kritikával illetni a legelismertebb közgazdászokat, de ügyelt arra, hogy végig tisztelettudó maradjon. Részletesen és pontosan mutatott be az író nő társadalmi problémákat, sokat segített a nők helyzetének megértésében számomra is és olyan egyenlőtlenségekre világított rá, amikről nem gondoltam volna, hogy ilyen jelentősek. Olyanoknak ajánlanám ezt a könyvet, akiket érdekelnek a társadalmi egyenlőtlenségek és egy nem megszokott szemszögből szeretnének betekintést kapni a gazdasági elméletekbe.

Hivatkozásjegyzék

Katrine Marcal (2022), *Tényleg nincs ingyenebéd?*, Libri könyvkiadó

Katrine Marcal's Biography, Chartwell Speakers,

<https://www.chartwellspeakers.com/speaker/katrine-marcal/> Letöltés: 2024.12.07 21:46